

't inschrien

vijfentwintigste jaargang nr. 2, april 1993

kwartaaluitgave van de

VERENIGING OUDHEIDKAMER TWENTE

ISSN 0166-3984

't inschrien

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Copij zenden aan:

M. Paskamp-van Santen, Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander
Tel. 05418-80470

Redactie: A.J. Brunt, Delden

H.H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J.J.H. Meijer, Hengelo

A.L.A. Wevers, Hengelo

M. Paskamp-van Santen, Mander, eindredacteur

Administratie:

't Inschrien, p/a Rijksmuseum Twenthe
Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede

Postrekening nr. 832196 t.n.v. de penningmeester v.d. Oudheidkamer 'Twente'
Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Enschede rek. nr. 59.27.45.651

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (exclusief portokosten)

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

MEUBELMAKERIJ

H.J. Filart

* Restauratie

* Maatwerk

* Replica's

Uitsluitend vakwerk

*Uitslagsweg 26a, 7556 LR Hengelo
Telefoon 074 - 913467, b.g.g. 074 - 919606*

De Duitse klokkenroof tijdens de Tweede Wereldoorlog (2)

In 1943 kwam adjunct-inspecteur Janzen met de bezetter overeen dat alle beschermde carillons buiten de 25% regeling zouden vallen en bovendien nog eens 5% extra aan waardevolle luidklokken gespaard zou blijven.

Op allerlei manieren probeerden de commissieleden onder de gestelde eisen uit te komen. Bij het wegen van de klokken werden zoveel mogelijk de waardeloze, ijzeren klepels meegerekend. Er werd gegooid met cijfers. De zwendel werd ontdekt maar Janzen wist zich uit de problemen te praten en de Duitsers ervan te overtuigen dat er nog slechts 200 ton brons geleverd moest worden (minder dan de helft van het werkelijk nog te leveren gewicht). Dat hoefde overigens pas te gebeuren als de oorlog na 31 mei 1943 nog zou voortduren. In november van dat jaar constateerden de Duitsers, dat deze levering nog steeds niet had plaatsgevonden. De heren Hijzeler en v.d. Elst maakten hiermee ook na deze aanmaning zo weinig mogelijk haast. Maar in maart 1944 kon de levering niet langer worden tegengehouden. In totaal was toen nog maar 55% van het gewicht aan Nederlandse klokken verdwenen.

Tussen juni 1943 en augustus 1944 werden regelmatig vrachten klokken per trein of per schip naar Hamburg vervoerd. Daar stonden twee fabrieken waar langs electrolytische weg het brons gescheiden werd in koper en tin. Al snel waren beide bedrijven doelwit van geallieerde bombardementen: de 'Norddeutsche Affinerie' werd al in 1943 gedeeltelijk buiten werking gesteld, de 'Zinnwerke Wilhelmsburg' in 1944 totaal verwoest.

Met het oog op een eventuele invasie hadden de Duitsers op een gegeven moment in de kustgebieden toch alle 'M'-klokken uit de torens gehaald en opgeslagen in

Leerdam en Giethoorn. Na 'Dolle Dinsdag', 5 september 1944, werden die uit Leerdam in een schip geladen om naar Duitsland te worden getransporteerd. De 'Op hoop van zegen' kwam echter niet verder dan Urk, waar schip en lading op de bodem van de Zuiderzee het einde van de oorlog moesten afwachten. Een transport 'P'-klokken uit Spijk, dat tegen de afspraken in was weggevoerd, werd na protesten van Dr. Kalf door persoonlijk ingrijpen van Seys Inquart naar Spijk teruggestuurd. Maar tegen het einde van de oorlog waren de Duitsers niet meer te stoppen. Bij hun terugtocht uit Nederland trachtten ze op vrachtwagens nog zoveel mogelijk mee te nemen, waardoor toch nog 66 kleinere klokken uit Tilburg en 300 'P'-klokken uit Spijk verdwenen.

De grootste klokkenroof uit de geschiedenis van Nederland had plaatsgevonden. Van de 9000 luid- en speelklokken die ons land in 1940 rijk was, waren er 4660 verloren gegaan. Door de inspanningen van de Inspectie Kunstbescherming, waarin Dr. Hijzeler een belangrijk aandeel heeft gehad werden buiten de 'M'-klokken, nog zo'n 1000 klokken voor vernietiging behoud.

Na de bevrijding

Direct na de capitulatie van Duitsland in mei 1945 kreeg de heer Janzen toestemming van het Militair Gezag om naar Hamburg te reizen, waar hij hoopte althans een deel van de geroofde Nederlandse klokken terug te vinden. In een brief dd. 24 juli 1945 aan Dr. Hijzeler schreef hij het volgende:

"Doordat ik bijna voortdurend op reis ben geweest en ook ten gevolge van de verhuizing van ons bureau, ondervond de beantwoording van Uw brief van 12 Juni en 13 Juli veel vertraging.

Het deed de heer Vreede en mij groot genoegen uit Uw schrijven van 12 Juni j.l. te vernemen, dat voor U persoonlijk alles goed afgelopen is. Ook wij zijn er, behoudens dan een flink gewichtsverlies en daaraan verbonden slapte, goed afgekomen, maar wij herstellen ons weer snel en hoopen spoedig weer in de oude conditie te zijn. Zooals U van Dr. Kalf wel vernomen zult hebben waren de laatste maanden voor de bevrijding zeer moeilijk en was het werk vrijwel vastgelopen.

Juist voor dat het onmogelijk werd, ben ik nog naar Groningen geweest om de daar uitgeladen klokken te identificeren. Deze klokken zouden zooals beloofd was, in ons land blijven, maar waren door de Organisation Fiebig weggevoerd. Op protest van Dr. Kalf bij den Rijkscommissaris is toen beloofd, dat de klokken teruggebracht zouden worden. Het weerzien van de klokken uit Spijk was een groote vreugde. Haast nog grooter emotie was het terugvinden van de klokken uit Meppel, die ik, nadat mij van verschillende kanten verzekerd was, dat zij zich in Leer zouden bevinden, eindelijk aantrof op een zwaar gebombardeerd terrein van een houthandel te Wilhelmsburg bij Hamburg, waar behalve onze klokken nog honderden, misschien wel duizenden, andere klokken aanwezig waren.

Tot mijn spijt heb ik bij de Norddeutsche Affinerie te Hamburg moeten constateeren, dat al de vroegere zendingen gesmolten zijn, zoodat alleen nog hoop kan bestaan, dat de laatste zending van 200 ton 'P'-klokken in Fallingbostel gestrand is. In den laatsten tijd is er bij het Militair Gezag zeer veel belangstelling gekomen voor de klokken, die nog in Duitsland zijn en van die zijde zal getracht worden toestemming te verkrijgen om de teruggevonden klokken zoo spoedig mogelijk naar ons land terug te brengen. Daarvoor zal ik dan wederom naar Duitsland moeten en ik ben U daarom zeer dankbaar voor Uw mededeling inzake de mogelijkheid, dat er nog klokken in Fallingbostel zijn.

De M-klokken uit Leerdam werden met een schip vervoerd, dat bij Urk in de Zui-

derzee gezonken ligt. De berging daarvan is vooral door gebrek aan materiaal een moeilijk en tijdrovend karwei, zoodat wij ook omtrent deze klokken wel goede hoop, maar geen zekerheid hebben.

Tenslotte de opslagruimte in Tilburg. Daar hebben de Duitsers eerst getracht ze alle weg te voeren. Toen dat niet meer mogelijk was, hebben ze 66 kleinere klokken met een gewicht van 8 ton op auto's weggevoerd. Deze zijn nog niet getraceerd. De rest en wel het belangrijkste is gered en zelfs gedeeltelijk teruggevoerd. Alles bij elkaar hebben we nu behalve de M-klokken ongeveer 1000 klokken gered, welk getal nog met 350 kan stijgen als de partij in Fallingbostel de 2e zending van 200 ton blijkt te zijn.

Wat betreft de terugvoering van de klokken, deel ik U mede, dat het plan bestaat de klokken, die nu in Groningen en Hamburg zijn, zoo spoedig mogelijk te brengen naar opslagplaatsen in de verschillende provincies en deze van daaruit te distribueeren, eventueel te laten afhaken.

Het zal U duidelijk wezen, dat zulks geen eenvoudige zaak is, omdat die klokken (vaak drie hoog) op elkaar en door elkaar staan. De eigenaren van de klokken, waarvan thans vast staat, dat zij gered zijn, ontvangen hiervan binnenkort bericht. De rest zal nog wat geduld moeten hebben, aangezien wij eerst zekerheid moeten hebben, wat, zooals U uit bovenstaand relaas wel duidelijk zal zijn, nog wel eenigen tijd zal kunnen duren.

Naar ik aanneem, zal er nog heel wat te doen zijn in de toekomst. Ik denk daarbij aan de documentatie van de nog in torens hangende klokken. Ik hoop, dat ik daarbij dan weder op Uw medewerking zal mogen rekenen."

Dank zij de bemoeienissen van de heer Janzen kwamen al op 13 november 1945 twee schepen met ca. 300 geredde klokken vanuit Hamburg in ons land aan. De Friese klokken werden in Harlingen gelost, die uit Groningen en Overijssel, ca 50, in stad Groningen. De onbeschadigde exemplaren keerden, dank zij de goede regis-

tratie, al spoedig bij hun rechtmatige eigenaren terug. Zo werden op 3 december de klokken uit Denekamp en Staphorst gezamenlijk met een vrachtwagen uit Groningen opgehaald. De feestvreugde in Denekamp hierover is uitvoerig beschreven door W.H. Dingeldein.

Veel klokken bleken echter min of meer ernstig beschadigd te zijn; deze werden opgeslagen op het terrein van de klokkengieterij 'Concordia' van de fa. Van Bergen te Midwolda (Gr). Een deel hiervan kon worden hersteld, de rest werd als verloren beschouwd.

Op talloze plaatsen moesten dus na de oorlog nieuwe klokken komen. De drie klokkengieterijen die Nederland rijk was, Eysbouts in Asten, Petit en Fritsen in Aarle-Rixtel en Van Bergen in Midwolda, konden het werk niet aan. Het duurde dan ook jaren voordat alle bestellingen waren uitgevoerd. Om over voldoende klokspijs te kunnen beschikken kochten zij van het

Bureau Oorlogsbuit van het Ministerie van Financiën in 1948 niet minder dan 1.2 miljoen kg gebroken klokken, die in Hamburg waren aangetroffen.

Het Ministerie van O.K. en W had in 1946 de 'Rijkscommissie van Advies voor Klokken en Klokkenspelen' (volledig: Rijkscommissie van advies voor oude en nieuwe luid- en slagklokken en klokkenspelen) geïnstalleerd. De nieuwe klokken werden van rijkswege gesubsidieerd, waarbij kwaliteitseisen werden gesteld aan samenstelling en geluid. Voor klokken van R.K. kerken was deze taak gedelegeerd aan de reeds in 1944 opgerichte 'Katholieke Klokken en Orgelraad'.

Het zou bijna tien jaar duren voordat alle geroofde klokken in ons land door nieuwe waren vervangen.

Dr. C.C.W.J. Hijzeler

De heer Hijzeler werd op 7 augustus 1902 te Winterswijk geboren. Hij studeer-

Het verwijderen van de klokken uit de St. Maartenstoren te Losser. Foto-archief Oudheidkamer 'Twente'

**Carillonklokken uit de St. Georgiuskerk, te Almelo opgeslagen en met een 'P' gemerkt.
Foto-archief Oudheidkamer 'Twente'**

de letteren en archeologie in Groningen, waar hij een leerling was van prof. van Giffen. In 1938 werd Hijszeler als wetenschappelijk ambtenaar aangesteld aan het Rijksmuseum Twenthe. Eind 1942, hij was toen 40 jaar oud, begon hij met zijn werk voor de Inspectie Kunstbescherming. Niet bekend is, of Dr. Hijszeler en zijn medewerkers na de oorlog voor hun niet ongevaarlijke werk op gepaste wijze zijn bedankt.
(in 1965 benoemd tot Officier in de orde van Oranje Nassau??)

M. Paskamp- van Santen

Bronnen:

Archief Ver. Oudheidkamer 'Twente' Enschede

Literatuur:

Dingeldein, W.H.: 'De klokken van Denekamp en de klokgieter Wolter Westerhues'. (Zwolle 1947)

* Jong, R. de: 'Luidklokken en beiaarden in Almelo's Sint Georgiustoren', in 't Inschrien 1982 nr.3.

Lehr, André: 'Van paardebel tot speelklok, De geschiedenis van de klokgietkunst in de Lage Landen'. (Zaltbommel 1971)

Schilling, Margarete: 'Glocken und Glockenspiele'.
Prima Verlag Gutersloh 1982 ISBN 3.570.09014.0)

De Deventer tiende in Zuidtwents perspectief (2)

Een cijfermatige benadering

In Overzicht II is een poging gedaan met behulp van het VR 1601 en de kadastrale administratie de reële tiendplicht in 1601 en 1820 te becijferen. Het VR 1601 geeft daartoe, voor wat het gericht Enschede en de sloptienden betreft, de jaarlijkse tiendplicht in hoeveelheden rogge en gerst weer. Van ieder erve wordt de oppervlakte bouwland vermeld in mudden zaaigoed d.i. de oppervlakte waarvoor 1 mud zaaigoed nodig is (0.53 ha)²⁵.

Aan de kadastrale eigendomsregisters kan van deze erven de oppervlakte van het bouwland in ha bij de eerste kadastrale opmeting omstreeks 1825 worden ontleend²⁶). Deze oppervlakten zijn herleid tot mudden zaaigoed op basis van 1 mud = 0.53 ha.

Slicher van Bath heeft de verhouding tussen zaaigoed en opbrengst berekend op ca. 1 : 7²⁷). Met behulp hiervan is in de kolommen 3 en 5 de opbrengst van 1601 resp. 1825 vermeld. De sloptiende is herleid tot mudden (4 schepel is 1 mud) en in kolom 6 als totaal van rogge en gerst vermeld. In de kolommen 7 en 8 is de tiendplicht in percentages berekend.

Voor zover op de erven een bloedtiende rust is die in kolom 1 achter de naam van het erve met een B aangegeven. Deze schijnt aanvankelijk in hammen te zijn voldaan. In de 18e en 19e eeuw werd ze in geld (ca. 1 tot 1½ gld. per erf) uiteraard aan de tiendpachter voldaan. De jaarlijkse opbrengst kwam overeen met 16 hammen²⁸). In kolom 9 zijn de afkoopsommen, waarmee de tiendplicht aan Van Heek werd afgekocht, vermeld.

De oppervlakten van 1825 zijn vergeleken met die van 1601 beduidend groter. Er is dus aangegraven ten koste van de gemeenschappelijke markegronden en/of de

erven zijn vergroot door aankoop, vererving e.d.

Voor wat Tweekelo betreft is er in 1601 nog sprake van tiendplicht (kolom 7). De percentages schommelen rond 10%. Voor Usselo/Boekelo is dat al niet meer het geval. Behoudens de onverklaarbare uitschieter van 19% ligt het gemiddelde hier op ruim 4%, een percentage dat de marke Tweekelo in 1820 benadert.

De conclusie zou kunnen zijn, dat de bovengenoemde bedrijfsvergrotingen in de Usseler marke eerder hebben plaatsgevonden, n.l. vóór 1601, terwijl deze in Tweekelo pas daarna zijn gerealiseerd.

Het vorenstaande maakt duidelijk, dat de tiendplicht in 1820 in sterke mate is uitgehold. Het is een proces van eeuwen geweest, waarop een aantal factoren zijn stempel heeft gedrukt. Omzetting van tienden in vaste hoeveelheden of in geld, vergroting van areaal en productiviteit in de landbouw en de mogelijkheden om de tiendplicht te omzeilen zullen daartoe ieder een steentje hebben bijgedragen.

Van die laatste mogelijkheid heeft de Deventer stadsadvocaat Georg Jordens in 1760 een aantal duidelijke voorbeelden gegeven. Hij keert zich tegen, wat hij noemt, het 'verwilderen' der tienden. Zo heeft Deventer nagelaten de tiendbare gronden op kaarten af te beelden, zodat in geval van weigering van betaling niet rechtens kon worden opgetreden. Verder zijn landen met bos bebout of als weiland gebruikt en na verloop van 1/3 eeuw (verjaaringstermijn) weer gescheurd en bezaaid. Het is ondoenlijk daarna nog weer tienden te vorderen²⁹). Aan dit rijtje kan nog worden toegevoegd het bepotten van tiendbare gronden met niet-tiendbare gewassen (b.v. aardappels).

Afscheid van St. Lebuinus

De emancipatie van de Twentse boeren-

Boerderij Overbeek te Tweekelo, Gerinkhoekweg 31. Eig. G.H. Overbeek

Boerderij Lubberink te Boekelo, Ganzenbosweg 80. Eig. H.B.J. Slaghekke

Overzicht II. In dit overzicht; in kol. 1 de erven; in kol. 2 en 3 uit het VR 1601; onder 2 opp. bouwland in mudden gezaai en onder 3 de opbrengst 1 : 7 in mudden; in kol. 4 en 5 uit de kad. opmeting 1825; onder 4 opp. bouwland in mudden gezaai en onder 5 opbrengst 1 : 7 in mudden; in kol. 6 de sloptienden in rogge en gerst in mudden; in kol. 7 en 8 de tiendplicht in % : onder 7 in 1601 en onder 8 in 1820; en in kol 9 de afkoopsom.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Sloptienden</i>				<i>Twekkelo</i>				
Welmer B	5,5 m	38,5 m	17,5 m	122 m	4 1/4 m	11 %	3,5 %	F. 425
Hesselink	7	49	12,7	89	4	8,2	4,5	350
Haaimer B	6,5	45,5	13,7	96	4 1/4	9,3	4,25	425
Brunink	6	42	16,6	116	3 1/2	8,3	3	350
Reefkatte	1,5	10,5	?	?	1 3/4	16,7	?	200
Mensink B	7	49	10	70	4 1/4	8,7	6	425
Baardink B	7	49	18	126	4 1/4	8,7	3,4	425
Katman B	5	35	10,7	75	4	11,4	5,3	400
Geuver B ³⁰⁾	6	42	6	42	4	9,5	9,5	
Vrieler B	4,5	31,5	19	133	4	12,7	3	425

Garftienden

Strootman								700
Geerdink							1/2 erve	400
Overbeek								775
Lansink ³¹⁾								
Heller								750
Lentfert								650
Geertmansplaats ³²⁾							325	

*Sloptienden**Usselo/Boekelo*

Teessink B ³³⁾	10	70	29	203	2 1/4	3	1,1	
Lansink B	7	49	10	70	2 3/4	5,6	3,9	
Spiele B	6	42	16	112	1 3/4	4,2	1,6	
Snuverink B ³⁴⁾								
Lubberink B ³⁵⁾	12	84	14	98	4 3/4	4,5	3,8	350
Hollink ³⁶⁾	6,5	45,5	10	70	2	4,8	2,9	
Kl. Wiegerink B ³⁷⁾	3	21	16	112	4	19	3,6	150
Nijhuis B ³⁸⁾								
Hof te Boekelo ³⁹⁾								
Wiegerink B ⁴⁰⁾								300
Busscher of Buesch ⁴¹⁾								

Garftienden

Mors								1000
Scholten								300
Overbeek								

*Sloptienden**Haaksbergen ⁴²⁾*

Eyssink					3			
Lansink					2			
Harkenborg					1 1/2			
Raeman					1/2			
Teutelink					1			
Bouwmeester					4			
Leferink					4			
Hebbert					1 1/2			
Wolferink					1 1/2			
Ulenholt					1			
Hofstede					3			
Hof te Haaksbergen					5 1/4			
Veltkamp					1			
Harmsen					1 1/2			
Twee Ottinkhuizen B								

10 stuivers elk = 1 gld

Hengelo (Woolde)

Berfelo

3

stand is een zaak van eeuwen geweest. In de 19e eeuw heeft ze haar beslag gekregen door de afschaffing van leen- en hofhorigheid en, nog belangrijker, door de verdeling der markgronden, die het boerenbedrijf grote expansiemogelijkheden heeft gegeven. In het gericht Enschede werden b.v. de erven hierdoor tot ongeveer het drievoudige vergroot⁴³⁾.

Voor wat betreft het Deventer tiendrecht kunnen we constateren, dat het aan voortdurende uitholling onderhevig is geweest, dat het overigens reeds in het midden van de vorige eeuw is afgekocht en dat het mede daardoor het emancipatieproces nauwelijks heeft belemmerd. Het fotomateriaal dat hierbij is afgedrukt, is bedoeld om die emancipatie nog eens duidelijk te demonstreren.

In 1820 kocht Van Heek de Grootte Enscheder tiende en hiermee kwam een einde aan een stukje feodale Deventer dominantie onder welke de Zuidtwentse boeren gedurende 5 eeuwen het onderhoud van de Deventer St. Lebuïnuskerk moesten dragen.

H. Olink

Noten

25. Slicher van Bath, a.w., p. 396.
26. Gemeentearchief Enschede, Kad. leggers gem. Lonneker.
27. Slicher van Bath, a.w., p. 582.
28. GAD, 1814-1930, no. 3318.
29. GAD, 1408-1795, no. 166.
30. In 1838 door Van Heek gekocht, tiendrecht door vermenging teniet gedaan.
31. Volgens de inventarisatie 1820 betreft het hier een sloptiende van $5\frac{1}{4}$ sch. rogge, $\frac{3}{4}$ sch. gerst, bloedtiende f 1,-.
32. Dit erve komt niet voor in het VR 1601; wel in de inventarisatie van 1820.
33. Volgens VR 1601 sloptiende $2\frac{1}{4}$ mud, volgens inv. 1820 $1\frac{1}{8}$ m.
34. Bij de transcriptie van het VR 1601 is abusievelijk vermeld, dat het erve gelegen zou zijn aan de Bruggertstraat 561. Het betreft hier echter een erve gelegen aan de vroegere Snuversdijk, thans Baltinkweg 30, eig. E.H. Buursink. In het VR 1601 is vermeld 'Sloptiende' zonder vermelding van de op te brengen hoeveelheid. In de inv. 1820 is er sprake van $1\frac{3}{4}$ mud.
35. In de transcriptie van het VR 1601 is abusievelijk vermeld 'thans afgebroken'. Het erve ligt

- echter aan de Ganzebosweg 80, eig. H.B.J. Slaghekke.
36. In de inv. van 1820 komt het erve niet meer voor, wel in de inventarisatie bij de boedelscheiding van 1848.
37. Volgens de inv. 1820 rust op het erve een tiendplicht van $1\frac{1}{2}$ mud.
38. In VR 1601 geen tiendplicht vermeld, in inv. 1820 1 mud rogge.
39. In VR 1601 en in de inv. 1820 geen tiendplicht vermeld, wel in de inventarisatie bij de boedelscheiding van 1848. In 1853 koopt G.J. van Heek jr. de gronden van het vroegere Hof te Boekelo incl. sloptiende ter grootte van $192\frac{1}{2}$ kop rogge (3 mud). Tiendrecht is dus door vermenging teniet gedaan.
40. In het VR 1601 is geen tiendplicht vermeld. In de inv. 1820 een sloptiende van 3 mud.
41. In VR 1601 en de inv. 1820 komt bij dit erve geen tiendplicht voor, wel in de inventarisatie bij de boedelscheiding 1848.
42. In VR 1601 wordt niets vermeld over tiendplicht van de Haaksbergse erven en het erve Berfelo in Hengelo. In de inv. 1820 zijn de erven opgenomen met de in kol. 6 vermelde sloptienden en de bloedtiende van de twee Ottinkhuizen.
43. H.A. Olink: De vijf Lonneker merken in hun nagedagen, in Jaarboek Twente 1985 p. 79 e.v.

'De een zijn zelfkennis is de ander zijn troost'

We schrijven tegenwoordig alles per computer. Moeilijkheden met een onleesbaar handschrift zijn uit de tijd. Maar wat kon een recept van de dokter raadsels bevatten of een brief van de baas zijn secretaresse hoofdbrekers bezorgen!

Gebleven zijn de archieflezers. Cursussen oud-schrift voor beginners en gevorderden lossen niet alles op. En wat zullen wij, zelfs als geroutineerde archivisten, ook nog wel eens blijven haken.... Zoiets moet toch tenminste één schrijver al op het scheiden van de Middeleeuwen hebben voorvoeld: richter Engelbert Pynnyck te Enschede en wel in 1542.

Nog niet zo lang geleden verwierf de Oudheidkamer 'Twente' een fraaie aanwinst voor zijn verzamelingen: kleding, boeken en een compleet boerderij-archief. Daaronder bevonden zich twee perkamenten brieven betreffende de aankoop van een stuk land, daterend uit 1516 en 1542.

Laatstgenoemde was van de hand van vermelde richter Pynnyck. Hij had bepaald niet zijn best gedaan, netjes en duidelijk te schrijven maar kennelijk was hij zich daarvan toch wel bewust. Want, zo stelde hij aan het eind, men moest zich ook in de toekomst aan deze brief houden "sonder alle argelist, hulprede ende nyevonde ende alles dat dessen brieff hynderlick ofte strydelick mochte syn, dat wer dor quetsynghe der selue ofte duysternysse der schryft....."

In ons zuchten boven deze duistere letteren over de vele hiaten in de transcriptie, voelden we ons zeer getroost.

H. Hagens

Ouderdom boerderij Schöppert of Wilms in Tilligte ontmaskerd

De Heer op het Huis Ootmarsum was in de 17e en 18e eeuw eigenaar van vele tientallen erven en katersteden die als zogenaamde horige boerderijen waren uitgegeven. De bewoner/gebruiker, van een horige boerderij diende zelf horig te zijn en had te voldoen aan een aantal verplichtingen die samenhangen met dit horig-zijn: opvaart, erfwinning, vrijkoop en versterf. Zij waren afhankelijk van een aantal gebeurtenissen als huwelijk, overname van de boerderij en overlijden. Daarnaast echter kende de horige een jaarlijkse pacht die bestond uit een vaste hoeveelheid agrarische produkten. Ook kon een geldpacht verschuldigd zijn, vaak was het een combinatie van beiden.

Onder het Huis Ootmarsum kende men twee gradaties horigen, te weten 'eigenhorigen' en 'wastinsigen'. Het verschil lag met name in de omvang van het versterf, het recht dat de heer had op de roerende goederen op de boerderij na overlijden van de horige man. Of de boer en boerin eigenhorig of wastinsig moesten zijn was afhankelijk van de kwalificatie eigenhorig of wastinsig van de boerderij die zij bewoonden.

De Heer op het Huis Ootmarsum kon niet vrijelijk beschikken over de horige boerderijen. Zijn horigen hadden sterke rechten op het gebruik van het erf of de katerstede en konden verwachten dat de boerderij naderhand zou worden overgenomen door hun (oudste) zoon of dochter. De horige echter diende hiervoor trouw zijn verplichtingen na te komen en - wat zeer belangrijk was - diende zich te onthouden van gedrag dat de Heer schade toebracht. Hierbij moet vooral gedacht worden aan het zonder toestemming kappen van bomen op het erf (de Heer was hiervan eigenaar), het verkopen van percelen of opsplitsen van de horige boerderij.

Mocht de boerderij door de horige niet

worden verkleind, aan de andere kant kon het horige erf door zijn toedoen in omvang toenemen. Door ontginningen en aankoop van stukken grond kon een horige boerderij fors uitgroeien. De boer had bij ontginningen echter te maken met bepalingen in het markerecht, terwijl de Heer op het Huis Ootmarsum ervoor zorgde bij de aankoop van stukken grond en de oprichting van nieuwe huizen een dikke vinger in de pap te houden.

Dat de zeggenschap van de Heer hierbij vrij ver kon gaan toont een voorval uit 1733¹⁾. Ene Albert Borggreve had toestemming gekregen van zijn broer Jan, die de horige boer was op het erf Borggreve in Tilligte, en van de marke Tilligte om een huis te bouwen op de zogenaamde 'Kamertuin'. Dit was een stuk markegrond dat naast het erve Borggreve lag. Albert was reeds begonnen een huis te timmeren en de woeste grond aldaar tot een beetje tuingrond te ontginnen. Op 11 augustus 1733 werd de benodigde toestemming van de Heer op het Huis Ootmarsum gegeven op een aantal voorwaarden:

Het nieuwe huis met de aangemaakte grond zou inseperabel bij het horige erf Borggreve blijven, de bewoners zouden hierdoor deel moeten uitmaken van de wastinsige echte onder het Huis Ootmarsum. Jaarlijks moesten op Martini 4 ganzen en 2 hoenders worden geleverd. Na de dood van Albert Borggreve dienden zijn kinderen erfwinning te presteren. Hiermee zouden zij het exclusieve gebruiksrecht van het boerderijtje verwerven. Albert Borggreve was van deze verplichting ontheven omdat hij zijn huis zelf moest bouwen.

Het nieuwe boerderijtje in Tilligte was het plaatsje dat naderhand met 'Schöppert' of 'Wilms' werd aangeduid²⁾. De jaarlijkse pacht werd bepaald op f 9,-, zes ganzen en evenzoveel hoenders. Reeds in 1745

zou blijken dat de bewoners verzuimd hadden versterf, opvaart en erfwinning te presteren. Formeel was hierdoor het gebruiksrecht van het boerderijtje en de gehele nalatenschap van de reeds enige tijd overleden Gerrit Schöppert of Wilms aan de Heer op het Huis Ootmarsum vervallen. Dit terwijl Geze, de weduwe van de zojuist overleden en begraven Henrik Schöppert of Wilms, afkomstig van het eigenhorige erve Kienhuis in Tilligte, zonder zich hieruit te hebben vrijgekocht, op een wastinsige boerderij was getrouwd. Zij diende zich in het gunstigste geval alsnog vrij te kopen uit de eigenhorige echte. Mogelijk echter zou de Heer van Ootmarsum nog een boete willen opleggen.

Dat het bezit van de horige familie op het boerderijtje zeer bescheiden was, blijkt uit de inventarisatie die aansluitend werd ge-

houden. Op het Schöppert of Wilms-plaatsje werden de volgende roerende zaken aangetroffen: 4 beestjes, 1 kalf, 1 ketel, 1 spinnewiel, 3 kisten, 1 tafel en 6 stoelen. Van Heyden, de Heer op het Huis Ootmarsum, ontbood Geze en maakte haar duidelijk dat zij de aanspraken van de Heer af moest kopen of anders zou hij nemen zoals hem dat nu naar horig recht vrijstond. De Heer toonde begrip voor de moeilijke positie van de weduwe met 4 kinderen, die door het overlijden van Henrik nog versterf zou moeten opbrengen. Hij beval haar voor afkoop van zijn aanspraken binnen zes maanden de geringe geldsom van f 25,- te betalen. Een jaar later zou blijken dat Geze haar vrijlating uit de eigenhorige echte gratis mocht verkrijgen. Het boerderijtje Schöppert of Wilms zou tot in 1798 deel blijven uitmaken van het

Schöppert of Wilms in Tilligte. Situatie in 1910, kort voor de afbraak. Aanzicht van het gehele boerenwoonhuis. Fotocollectie Oudheidkamer 'Twente'.

horige goederenbezit van de familie van Heyden op het Huis Ootmarsum. Op de 30e november van dat jaar gaf H. Willemssen of Schoppert bij het landgericht Ootmarsum aan dat hij zo'n zes weken tevoren het Schoppertshuis van de gravin douairière van Heiden Hompesch had gekocht voor f 492,-³⁾.

De stichting van het boerderijtje Schöppert of Wilms kan blijkens het bovenstaande vrij nauwkeurig worden gedateerd op 1733 of 1734. In dit licht bezien moet de bepaling van het stichtingsjaar 1681 van dit boerderijtje door dr. Everhard Jans in zijn werk over het los hoes met 'achterheerd', dan ook als onjuist worden aangemerkt. Jans baseert zijn visie op een balk in het woonhuis waarin het jaartal 1681 stond gekerfd⁴⁾. Dit gegeven gebruikt Jans meermalen in zijn boek om aan te geven dat het boerderijtje het oudst bekende boerenwoonhuis in Twente was dat een achterheerd, grof gezegd een uitbouw (haarderker) aan het woonhuis, heeft gekend. De boerderij in Tilligte was echter ruim 50 jaar jonger dan Jans veronderstelt.

Het is vroeger praktijk geweest om van oude ontmantelde boerenwoonhuizen onderdelen te herbruiken⁵⁾. Het was lang niet zeldzaam dat een oud huis in z'n geheel door een boer werd opgekocht en op het eigen erf werd herbouwd, mogelijk met de nodige aanpassingen⁶⁾. In dergelijke gevallen zou er misverstand kunnen ontstaan over het jaar van oprichting en misschien ook wel over de verspreiding van een bepaald type woonhuis. Door onderzoek naar de geschiedenis van een bepaalde boerderij kan een aantal valkuilen wellicht worden omzeild. Klaarblijkelijk was dit het geval bij Schöppert of Wilms in Tilligte.

Voor wat betreft de leverancier van het materiaal voor het Wilms of Schöppertshuis (en daarmee waarschijnlijk ook van de bewuste balk met het jaartal 1681): in het Protocol van het Huis Ootmarsum⁷⁾ werd hierover op 16 april 1745 vermeld: "hebbende de materialen tot het Huisjen toenmaals gekoft van Reijnt Tiberink". Het boerenwoonhuis van Schöppert of Wilms werd in 1906 en/of 1910 door een aantal

schilderachtige foto's vereeuwigd. Kort hierna moet het zijn afgebroken⁸⁾.

R.F.A. Rorink

Noten:

1. Archief Oudheidkamer 'Twente', Protocol van het Huis Ootmarsum, inv.nr. SOMC 24. Vermeld bij W.H. Dingeldein, 'Het stelsel van hoorigheid onder het Huis Ootmarsum', VMORG, LVIII (1942) p. 120. In het Protocol werd naderhand een kopie ingeschreven van het akkoord tussen Jan Voorpostel uit Oud Ootmarsum en de Heer op het Huis Ootmarsum, gedateerd 16 december 1760. Voorpostel wilde een boerderijtje bij het horige erf Voorpostel oprichten. De voorwaarden waren nagenoeg gelijk aan die voor Albert Borggreve.
2. Zie ook Dingeldein, W.H., 'Over eenige goederen van het Huis Ootmarsum II', VMORG, LXIII (1948) p. 112. H.J. Eweg en B. Morshuis, Over Ridderbroeders, Horigen en Heren. Geschiedenis van Commanderie en Huis Ootmarsum. Uitgave Stichting Heemkunde Ootmarsum 1991, p. 64.
3. Dingeldein, W.H., 'Over eenige goederen van het Huis Ootmarsum II', VMORG, LXIII (1948) p. 112.
4. Jans, E., 'Het los hoes met 'achterheerd' in Noord- en Oost-Twente.' Opstellen en werkstukken van de Stichting Heemkunde Denekamp 4, Denekamp 1986, p. 19, 31-36, 42.
5. Zie bijv. Hagens, H., 'Dag Mokkelenkate!!! Of: het eind van een lange geschiedenis', Jaarboek Twente 1989, p. 105.
6. Zie bijv. R.A.O. Statenarchief, toegang 3.1, inv.nr. 2792, het verzoekschrift van Hofmeier uit Delden die de Staten van Overijssel verzocht ergens een oud boerenwoonhuis te mogen kopen ter vervanging van zijn afgebrande lyftuchthuis.
7. Archief Oudheidkamer 'Twente', inv.nr. SOMC 24.
8. Jans, E., 'Het los hoes met 'achterheerd' in Noord- en Oost-Twente, p. 32.

Boek besprekingen

'BOERDERIJEN IN TWENTE' Afscheid van een oude bouwtraditie

In 1912 verscheen 'Das Niedersächsisches Bauernhaus in Deutschland und Holland', een prachtig werk op het gebied van de landelijke bouwkunst, van de hand van Dr. Werner Lindner. Het inspireerde de architect Jan Jans tot het bestuderen en tekenen van (vooral) boerderijen en schuren in Twente en omgeving. Deze studie, in 1920 aangevangen, resulteerde in 1967 in de uitgave van het overbekende 'Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland'.

Halverwege de jaren vijftig raakte de modernisering van de landbouw in een stroomversnelling, hetgeen ingrijpende gevolgen had voor de landelijke bouwkunst. In snel tempo verdwenen de traditionele Twentse boerderijen en schuren om plaats te maken voor meer functionele woningen en bijgebouwen, in een geheel andere bouwstijl. Ook als er 'alleen maar' werd verbouwd, ging dat eigenlijk altijd ten koste van de traditionele bouwwijze.

Veel van wat Jans in de loop van ruim 40 jaren had getekend en opgemeten, was bij het verschijnen van zijn boek al verdwenen.

In die periode van snelle veranderingen begon Herman Hagens systematisch Twentse boerderijen en schuren te fotograferen. Vanaf 1956 voor zichzelf, in 1963 en 1964 tevens voor het Overzicht te Zwolle.

Hij moest haast maken, de modernisering was nauwelijks bij te houden en zou doorgaan tot ook het laatste boerenbedrijf aan de eisen des tijds zou voldoen. "Zo kwam er na vele eeuwen een abrupt einde aan een bouwontwikkeling, een bouwtraditie die wellicht haar wortels had in de tijd van Karel de Grote".

Behalve fotograferen deed Hagens jarenlang onderzoek naar de geschiedenis van het Twentse boerenland. Hiervoor gebruikte hij al het door opgravingen bekende 'beeld' materiaal uit de prehistorie (boerderijplattegronden van de Nieuwe Steentijd t/m de Romeinse IJzertijd), afbeeldingen van boerderijen en bijgebouwen vanaf de 16e eeuw, schriftelijke bronnen en kaarten, benevens uitkomsten van dendrochronologische bepalingen van de ouderdom van bv. eikehout. Hagens behandelt achtereenvolgens de boerderij op haar erf, haar veelheid aan vormen, haar aanpassing aan bijzondere omstandigheden - overbevolking, huisnijverheid - en haar constructie. Verder de bewoning van het losse hoes, de versterking van de wanden en de bouw van de stapelmuur, waardoor woning en werkplek werden gescheiden. Als

Verschenen boeken

Bartelink, G., **'Latijnse opschriften van kerkklokken in de 14de-15de eeuw in Drenthe en Overijssel'** in: Bulletin SDOB, 5 (Oldenzaal 1992) Twents-Gelderse Uitgeverij Witkam-De Bruyn Oldenzaal
Prijs: f 9,90

Breitbarth, P., Jan Bolink. **Kunstenaar in het hart van de stad** (Hengelo/Zwolle 1993) Stichting Culturele Raad van Overijssel Zwolle Uitgeverij Broekhuis Hengelo
ISBN 907016275X
Prijs: f 49,90

Gilst, A.P. van, **Het Paasfeest in geschiedenis en volksgebruiken** (Enschede 1992) Uitgeverij Van de Berg Enschede
ISBN 9070986823
Prijs: f 29,95

Kokhuis, G.J.I., **De geschiedenis van Salland tot en met de Tweede Wereldoorlog** (Oldenzaal 1992) Twents-Gelderse Uitgeverij Witkam-De Bruyn Oldenzaal
ISBN 9066930403
Prijs f 40,-

laatste komen alle mogelijke bijgebouwen aan bod. Elk hoofdstuk is in ruime mate voorzien van voorbeelden, foto's gemaakt door de auteur met een enkele aanvulling uit het archief van de Oudheidkamer 'Twente', van J.J. van Deinse of W.H. Dingeldein. Verder wordt de tekst ondersteund door diverse tekeningen en kaartjes.

Jans schreef in de inleiding van 'Landelijke Bouwkunst in Nederland' dat zijn werk diende aangevuld te worden met onder andere een studie op bouwhistorisch gebied. Met het in november 1992 verschenen boek 'Boerderijen in Twente' is aan deze wens tegemoet gekomen.

Het is een boek geworden om te lezen en in te kijken, maar dat door velen vooral ook zal worden 'gebruikt'. Voor dit laatste missen we node het register, dat ons op p.4 toch wordt beloofd! En is de door Ger Dekkers gefotografeerde boerderij op het omslag het Smalenbroek, zoals het colofon vermeldt, of toch boerderij Berenbroek?

M.P.v.S.
Hagens., H., 'Boerderijen in Twente' (Utrecht 1992) Uitgeverij Matrijs
ISBN 90 5345 014 9
Prijs f 49,90

Een molengeschiedenis van Vreden, Kreis Borken (Dld.)

De plaats Vreden, ongeveer negen kilometer ten noordoosten van Winterswijk gelegen, heeft een uiterst actieve heemkundige en volkskundige vereniging, niet 't minst op het gebied van publicaties. Als we bedenken, dat hun 'Schriftenreihe' nr. 1 in 1973 verscheen en nu nr. 41 voor ons ligt....! Een der auteurs, dr. Hermann Terhalle, schreef in 1975 (als Heft. Nr. 4) 'Die Berkelschiffahrt', in 1990 heruitgegeven, aangevuld met tal van nieuwe gegevens. Het is voor molenliefhebbers interessant vanwege de vele watermolens aan de Berkel, ook in Nederland, die in de scheepvaarthistorie van dit grillige riviertje een rol hebben gespeeld.

In 1992 verscheen Band 41: 'Geschichte der Wind- und Wassermühlen im Vredener Land', een flink boekwerk (A5, 248 bladzijden, 71 afbeeldingen - foto's, kaarten, tekeningen). Uitvoerig, welhaast uitputtend, wordt de geschiedenis van elke molen weergegeven in het gebied rond Vreden, dat ook Ammeloe en de daartoe behorende buurtschappen (Ellewick, Köckelwick en Lünten) omvat.

Voorafgaand aan de zes genummerde hoofdstukken doet Terhalle opgave van gebruikte bronnen en literatuur, gevolgd door 'Erläuterungen' over oude munten en maten alsmede een uitgebreide lijst (met tekening) van molentermen en gereedschappen. Zulke gegevens vóór een boek plaatsen lijkt praktischer dan dit aan het eind te doen. Men kan nu met de vinger bij de bladzijden rustig verder lezen en 'al doende leert men' de termen als vanzelf.

De eerste twee hoofdstukken, over de ontwikkeling van molens en molengebruik en over de oudste molenvermeldingen in en rond Vreden, zijn kort. Hoofdstuk 3, over de oude, historische Vredener molens, is de kern van het boek en behandelt de Abdijmolen, voorganger van de nog steeds door Berkelwater aangedreven VEW-Elektrische Centrale, die vervolgens ook uitvoerig aandacht krijgt. Als tweede komt de eveneens tot de abdijgoederen behorende oliemolen in de Striepe, een watermolen aan de Ölbach, aan bod. Verder de Vredense papiermolen aan dezelfde beek en als vierde de stads-windmolen, blijkens de foto's eens een fraaie stenderkast.

Hoofdstuk 4 behandelt de 19de eeuw, de periode na 1811, het jaar van de opheffing van de molenrechten. Zoals overal werd ook hier de nieuwe vrijheid goed benut en wel door de stichting van een watermolen in Ammeloe, meteen al in 1811 en van tien windmolens in het verdere verloop van de eeuw, terwijl ook wordt stilgestaan bij motor- en stoommolens, die in een aantal gevallen de windmolens moesten versterken.

Hoofdstuk 5 is een korte samenvatting van 3 en 4 maar uitgebreider weer is hoofdstuk 6 (blz. 189-248), waarin een groot aantal van de door de schrijver gebruikte bronnen in hun geheel en woordelijk wordt afgedrukt, van de stichting van een volmolen in 1583 tot twee complete molen-

inventarissen uit 1862. Werkelijk een 'Fundgrube' voor diverse soorten van molenliefhebbers, zowel 'technici' als 'historici'. Samen met de in de hoofdstukken verwerkte en dikwijls uitvoerig geciteerde archivalia geeft dit de mogelijkheid om een en ander te vergelijken met bijvoorbeeld de eigen regio-molenhistorie.

Het zou te ver voeren, alles onder de loep te nemen. Volstaan we dus met te vermelden, dat alle molengeschiedenissen zoveel mogelijk gegevens bevatten, zoals uittreksels van pachtverdragen, bestekken van nieuwbouw, uitbreidingen en reparaties en daaraan verbonden kosten; daarbij vaak fraaie ontwerptekeningen, plattegronden, doorsneden, situatiekaarten en zo oud mogelijke afbeeldingen - en dat niet alleen van water- en windmolens maar evenzeer van stoom- en motormolens en van bijvoorbeeld een locomobiel. Zo wordt er van de Abdijmolen een overzicht gegeven van de opbrengsten en uitgaven van de olie- en eekmolen over de jaren 1696-1778 en een overzicht van inkomsten en uitgaven van drie molens elders in het Amt Ahaus over 1683-1800. Zo komt duidelijk het wel en wee van de molens naar voren, maar ook hoe men het 'wel' trachtte te handhaven en te vergroten en het 'wee' trachtte te verhelpen door toevoeging van andere gebruiksmogelijkheden van wind- en waterkracht en later modernere krachtbronnen.

Tenslotte: elke behandelde molen is, indien er materiaal voorhanden was, tenminste eenmaal afgebeeld, meestal echter meerdere keren, met tekeningen, schilderijen en vooral foto's.

H.Hagens

Terhalle, Dr. Hermann,
Geschichte der Wind- und Wassermühlen im Vredener Land (Vreden, 1992)
ISBN 3-926627-10-7
DM 26.-

Te bestellen bij het Hamaland-Museum
Butenwall 4
D-4426 Vreden

Veldnamen in Almelo

In de reeks 'Veldnamen in Overijssel' verscheen als nummer 10 'Veldnamen in Almelo'. Het is de geordende neerslag van het veldnamenonderzoek dat door enkele medewerkers van de SOWECO te Almelo al in de jaren 1977-1979 werd verricht. Behalve het voorwoord, op te vatten als inleiding en verantwoording, bevat het boekje geen verklarende bijdrage(n) over een of ander facet dat met 'veldnamen' kan samenhangen, zoals met de delen 'Haaksbergen' (3) en 'Hengelo' (6) het geval is.

Het overzicht omvat als eerste de 'Numerieke lijst veldnamen' van achtereenvolgens de kaarten A, B en twee delen C, bij het raadplegen waarvan men

Tentoonstelling

De speelkaart - heden en verleden

Historisch museum het Palthe-Huis te Oldenzaal.

Van 8 april t/m 16 mei 1993 zal in het Palthe-Huis een expositie worden gewijd aan de ontwikkeling van het kaartspel van ca. 1550 tot heden. Dat gebeurt aan de hand van kaartspelen uit de collectie van drie privé-verzamelaars, die daarvan in de loop der jaren indrukwekkende hoeveelheden bijeen hebben gebracht. Slechts één keer eerder hebben zij hun speelkaarten getoond en wel in 1976 op een expositie over Amsterdamse kaartenmakers in museum Willet Holthuysen te Amsterdam.

In Oldenzaal zullen zeer uiteenlopende kaartspelen worden getoond, waaronder zeer fraaie en zeer zeldzame.

Hoewel de speelkaart sinds geruime tijd een geliefd verzamelobject vormt, komt het toch nog regelmatig voor dat onbekende spellen en bijzondere uitvoeringen plotseling opduiken. Voor de expositie in het Palthe-Huis is voor dergelijke 'vondsten' nadrukkelijk ruimte vrijgehouden. Het museum zou namelijk graag in contact komen met particulieren, die in het bezit zijn van een al dan niet compleet oud kaartspel. De verzamelaars die aan de expositie meewerken, bieden tijdens het landelijke museumweekeinde op zondag 18 april de mogelijkheid om herkomst, ouderdom e.d. van deze kaarten uit te zoeken en de kaarten desgewenst te taxeren. Wie thuis nog een oud spel kaarten heeft liggen kan nu dus vrij gemakkelijk te weten komen of het kunst of kitch is. De door het publiek ingebrachte speelkaarten kunnen bovendien tijdelijk in de tentoonstelling worden opgenomen.

Nadere inlichtingen zijn te verkrijgen bij conservator M.R. Lassche, tel. 05410-13482.

Openingstijden: di t/m vr 10-12 en 14-17 uur
za en zo 14-17 uur

gesloten op 1e Paasdag, 2e Paasdag geopend van 14-17 uur.

het boekje in alle richtingen moet draaien. Daarna de alfabetische veldnamenlijst en tenslotte een dito lijst van boerderijnamen. Naast de drie (vier) veldnamenkaarten A, B en C1 en C2 is er een boerderijnamenkaart. Ter illustratie zijn verschillende verdwenen en nog bestaande boerderijen afgebeeld. Een verantwoording van deze foto's ontbreekt; ze zijn afkomstig uit de collectie van wijlen G.J.Eshuis en ter beschikking gesteld door het Museum voor Heemkunde te Almelo.

Helaas zijn in de bijchriften bij de foto's enkele fouten geslopen, die we hieronder graag willen rechtzetten:

- pag. 18, beide foto's kunnen onmogelijk van het Kolthof zijn; dit was een 'doorsnee gravenboerderij, geheel in baksteen gebouwd en met een sluitsteen boven de rondbogige niendeur met het jaartal 1848; bij de bovenste foto denken we, bij een vergelijking met andere ons bekende afbeeldingen, eerder aan één der beide Rietboeren;

- pag. 30, het 'Voorhuis' moet zijn: schaapskooi op het erva Boershuis (Boershoes) aan de Boershuisweg, een zijweg van de Gravenallee;

- pag. 36, de onderste foto toont niet het erva Holsbrink maar het nu verdwenen 'Exoo' aan de Visschedijk; plaats: de tegenwoordige waterzuivering;

- pag. 46 onder, 't Langkamp is niet afgebroken;

- pag. 80 onder, deze als 'Langkamp' aangeduide boerderij is het Rensink of De Brander en is wel afgebroken.

We hopen dat de prijs geen beletsel is voor geïnteresseerden in Almelo's geschiedenis. Veldnamen zijn gedoemd goeddeels te verdwijnen, door stadsuitbreidingen, door verkavelingen of domweg doordat ze niet meer worden gebruikt en overgeleverd en dus in vergetelheid raken. Het interessante en leerzame van deze Almelo'se uitgave ligt m.i. vooral in het feit dat er nog zoveel namen worden weergegeven in stadsuitbreidingen van na 1945. Namen kunnen 'leuk' zijn als je te weten komt, dat je in je rijtjeshuis op de 'Ossenweide' of de 'Varkenskamp' woont. Namen kunnen vragen oproepen: waarom heet dat stuk land 'De Klokke' of de 'Hoppenwei' en zo misschien leiden tot onderzoek. Ze kunnen ook een stuk kleine, plaatse-lijke geschiedenis illustreren of ophelderen: de verplaatsing van een boerderij, 'de (oale) Hoesstee' of met het element 'molen' herinnerend aan een verdwenen molen.

'Veldnamen in Almelo' is uitgegeven door Uitg. Van de Berg te Enschede onder verantwoordelijkheid van de Commissie voor Veldnamen van de Culturele Raad Overijssel. Winkelprijs f 24.95 (wegens niet verlenen van subsidie door de gemeente Almelo moest de aanvankelijk aangekondigde prijs van f 15.- worden 'bijgesteld').

H.H.

Verschenen tijdschriften

Na telefonisch overleg te raadplegen in de bibliotheek van de Oudheidkamer 'Twente'.

Aold-Hokseberge, Orgaan van de historische kring Haaksbergen, 1992, no. 4.

Asbreuk, B.E., *In en rond de boerderij het jaar rond, door de eeuwen heen (IV)*, p. 1628-1632.

Asbroek, W.E. ten, en J.G.L. Overbeeke, *Aarnink (slot)*, p. 1632-1635.

Hagen, H.J.J., ten, *Grepen uit de Haaksbergse gerichtscaprotocollen, p. 1635-1637.*

Inhoudsopgave van de jaargangen XXI-XXV van Aold Hokseberge, p. 1638-1643.

Aold-Hokseberge, Orgaan van de historische kring Haaksbergen, 1993, no. 1.

Asbreuk, B.E., *In en rond de boerderij het jaar rond, door de eeuwen heen (V)*, p. 1647-1650.

Hagen, H.J.J. ten, *Kielweg*, p. 1650-1652.

Hagen, H.J.J. ten, *Historie der kerken van Haaksbergen*, p. 1652-1655.

Asbroek, W.E. ten, en J.G.L. Overbeeke, *De erven Swerink in Brammelo*, p. 1657-1660.

't Hoal, Historische Vereniging Schoutambt Delden, 1993, no. 1.

Wassenberg-op den Akker, T., *Herinnering (over de onderwijzer H. Wassenberg)*, p. 3-4.

Oald Hengel, 1992, no. 6.

Fuldauer, A., *De schedel van Hengelo*, p. 123-124.

Schwertasek, J., *Een Sileziër als kastelein in de Noork*, p. 125-127.

Baaren, H. van, *Toen de muziek uit was ...*, p. 129-131.

Schwertasek, J., *De straat waarin wij wonen; Brugginksweg en Brugstraat*, p. 133-136.

Welberg, G.J., *De marke Klein Driene (2)*, p. 137-139.

Oet de Boerschopn, 1992, no. 44.

Verlinde, A., en A. Buisman, *Weerselo, Saasveld: Inheems-Romeins grafveld, enkele woonsporen (late) IJzertijd*, p. 17-23.

Vloedbeld, G.B., *Ooldjoarsoavnd um n heerd*, p. 24-28.

Rorink, R., *De paden op, de lanen in*, p. 29-30.

Engelbertink, H., *Maarke Rossum, deel 42*, p. 31-36.

't Onderschoer, Contactorgaan van de Stichting Heemkunde Denekamp, 1992, no. 4.

Asma, H., *Duitse kinderen ontvingen vormsel in Twente*, p. 15-16.

Broekhuis, G.L.B., *De spreuken van W. Dingel-*

dein, p. 17-22.

Asma, H., *Excursies leerlingen landbouwcurcus Agelo*, p. 25-26.

Ouden, J.A. den, *Uit markeboek Beuningen*, p. 27-30.

Asma, H., *Hannemaaiers*, p. 31-32.

Wynia, S., *Het leven op Singraven ten tijde van mr. Johannes Theunis Roessingh Udink van 1829-1858*, p. 33-38.

Asma, H., *Op excursie in N.O. Twente in 1914*, p. 39-40.

Boink, H., e.a., *Onze straatnamen*, p. 53-54.

Asma, H., *Van scheepsjongen tot boerenknecht*, p. 55-e.v.

n Sliepsteen, Stichting Historische Sociëteit Enschede-Loneker, 1992, no. 32.

Nijkamp, L., *Elektrische tram reed zestig jaar geleden voor het laatst*, p. 3-5.

Lintelo, F. te, *Openbare bibliotheek in Enschede bestaat 130 jaar*, p. 8-9.

Nijkamp, L., *Dr. J.H. van Heek werd 80 jaar geleden kasteelheer van Bergh*, p. 10-11.

Hulshof, A.L., *Het erve Witbreuk in Groot Driene*, p. 13-16.

Luyten, R., *Over kleine kinderen*, p. 17.

Stad en Land, Orgaan van de Twente Akademie, 1992, jubileumnummer.

Uitgave, gewijd aan het instituut en zijn medewerkers.

Twente genealogisch, Nederlandse genealogische vereniging afdeling Twente, 1993, no. 1.

Pluym, H. van der, e.a., *Kwartierstaat van Unico van Wassenaer, beperkt tot de Oostnederlandse kwartieren*, p. 1-5.

Meijer, W.B., *Kwartierstaat Meijer*, p. 5-6, *Kwartierstaat Ter Beek*, p. 6-7.

Wel-Nieman, A.B. van 't, *Kwartierstaat Ten Hove*, p. 7-10, *Kwartierstaat Weyschede*, p. 10-11,

Kwartierstaat Jenneken Wilmink, p. 12-13, *Kwartierstaat Guitink*, p. 13-14.

Vereniging Heemkunde Ambt Delden, 1993, no. 1.

De Twentse tak van de Heren Reijgers, p. 9-13.

Schmit, J.H.G., *Grensscheiding ten aanzien der gemeente van Wierden*, p. 17-18.

Wegereef, W.H.H., *De rogge is riepe*, p. 19-22.

Huisarts Jan Willem Anton Gewin, p. 22-26.

ENSINK ANTIK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-428744*

**ANTIQUARIAAT
GALERIJ
REZA**

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENT

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 05407 - 64792

GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel **Broekhuis**

Sinds 1868

Algemene en Wetenschappelijke Boeken en Tijdschriften
School- en Studieboeken
Kantoorartikelen en Schrijfwaren

Hengelo

Enschedeestraat 19
Telefoon 074 - 910267 Telefax 074 - 913892

Almelo

City Promenade 21
Telefoon 05490 - 12235

Enschede

Campus Boekhandel Universiteit Twente
Telefoon 053 - 892414

Enschede

Marktstraat 12
met antiquariaat & galerie
Telefoon 053 - 325210

bB

Hooidijk 15, 7661 RA Vasse
(Post Ootmarsum)

MOSBEEK
HOTEL-RESTAURANT

Prachtig gelegen aan de rand van het natuurreservaat
„Het Springendal“.

BUITEN: een geweldige natuur om te wandelen,
fietsen, helemaal om bij te komen.

BINNEN: de warmte en gezelligheid van een familie-
hotel. Alle kamers met modern comfort.

In voor- en naseizoen speciale arrangementen.

Voor inlichtingen
en reserveringen:
Telefoon 05418 - 481

Welkom

HUIZE HÖLTERHOF

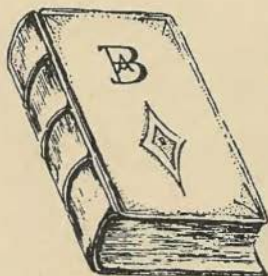
Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053-314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**
Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland.
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*